

Szakolczai György*

A WASHINGTONI KONSZENZUS**

Az eredeti változat és kiegészítései, felhasználásának lehetősége a poszt-szocialista országokban

A washingtoni konszenzus (a továbbiakban Konszenzus) megfogalmazására 1989 novemberében, egy, az *Institute for International Economics* nevű tekintélyes washingtoni kutatóintézet által szervezett konferencián, közzétételére pedig a következő évben, a Konszenzus egyik megfogalmazója által szerkesztett kötetben (Williamson, 1990a) került sor. A Konszenzus azóta is heves vita tárgya a gazdasági fejlődés kérdéseivel foglalkozó irodalomban. E sorok írója két cikkben is foglalkozott e kérdéssel (Szakolczai, 2005 és 2010c), ez a cikk mindkét korábbi cikkre támaszkodik, gyakorlatilag a második korábbi cikk rövidített változata. A továbbiakban először a Konszenzus kialakulásának körülményeivel, eredeti változatával (Williamson, 1990a), ennek a latin-amerikai tapasztalatok alapján kialakított továbbfejlesztésével (Kuczynski és Williamson, 2003), Williamson e kérdéstről tartott varsói előadásával (Williamson, 2005), és végül ennek az előadásnak, valamint Mihályi Péter e kérdést elemző cikkének (Mihályi, 2009) az értékelésével fogunk foglalkozni.

A Konszenzus kialakulásának körülményei

A Konszenzus az 1973. és 1979. évi nyersolajár-emelkedés és a FED 1980. évi restriktív politikájának gyermeke, tehát gyakorlatilag egyidős a közgazdaságtudományban ekkor valószínűleg egyeduralmi pozícióba került neoliberais-monetarista és formális-modellezési irányzat-

* főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola

** Ez a cikk két előadásra is támaszkodik. E két előadás kiegészített és aktualizált anyagának írásba foglalt változata. Az első a Budapesti Corvinus Egyetem Heller Farkas Szakkollégium által 2008. november 24–27-én megrendezett Heller Farkas Szakmai Héten tartott „A poszt-washingtoni konszenzus kritikája” című előadás, a második pedig az Általános Vállalkozási Főiskola által a Magyar Tudomány ünnepén, 2009. november 10-én megrendezett „E-világi trendek. Az internet hatása a társadalomra, a gazdaságra és a politikára” című tudományos konferencia „A világválság jelenségei és következményei” című szekciójának programjában szereplő „A világválság kialakulása és a megoldás útja: a washingtoni konszenzus szerepe és korrekciója” című előadás. A cikk eredeti, terjedelmesebb változata a *Competitio* 2010. I. számában jelenik meg, az itteni közlés a *Competitio* szerkesztőségének szíves engedélyével. A szerző ezúton köszöni meg – a szokásos fenntartásokkal – Csaba Lászlónak és Györffy Dórának értékes kritikai megjegyzéseiket.

tal.¹ A Konszenzus, az előbb leírtak ellenére, megalkotása idején a lehető legprogresszívabb célt, a latin-amerikai adósságválság megoldását és a latin-amerikai országok adósságterheinek könnyítését szolgálta. A történelem furcsa fintora, hogy e konszenzus szimplifikált változata – amelytől Williamson mindig is a leghatározottabban elhatárolta magát – a legkevésbé sem progresszív célok és intézkedések megalapozására adott lehetőséget. Az egyébként közismert események az alábbiak szerint foglalhatók össze.

A nyersolajárak 1973. évi megnégyszereződését, majd 1979. évi, hasonló mértékű megnövekedését követően a fejlődő országok nem tudták kifizetni a korábbinak többszörösére nőtt olajszámlát, az olajexportáló országok pedig nem tudták felhasználni ugrásszerűen megnőtt jövedelmüket. Az egyik oldalon fellépett hiány és a másik oldalon kialakult többlet áthidalása – az akkor kialakult kifejezés és nyelvhasználat szerint a *petrodollárok* visszaforgatása – nagyrészt a nemzetközi bankrendszer feladata lett. Az olajexportáló országok óriási pénzkínálata lenyomta a kamatlábakat, és ez az egész helyzet a fejlődő országok soha nem látott mértékű eladósodására vezetett. A Lámfalussy Sándor magyarul nemrég megjelent könyvében leírtak szerint „1973 végén a nem OPEC-tag fejlődő országok nettó külső banki devizaadóssága összesen 4,5 milliárd dollárt tett ki. 1982 végére ez a szám 145,9 milliárd lett. Ugyanebben az időszakban ezen országok nagyjából 336 milliárd dollárnyi folyófizetésimérleg-hiányt halmoztak fel.” (Lámfalussy, 2008: 22; recenziója: Szakolczai 2009c.) „1980-tól kezdve azonban megváltozott egy fontos paraméter: az amerikai monetáris politika fordulatot vett, s ennek eredményeképpen a rövid lejáratú dollárkamatlábak jelentősen megemelkedtek” (i. m.: 25), és a helyzet tarthatatlanná vált. A fejlődő és különösképpen a latin-amerikai országok – valamint a kelet-közép-európai országok és így Magyarország is – képtelenek voltak ugrásszerűen megnőtt fizetési kötelezettségeik teljesítésére. A kamatlábak megnövekedését az amerikai *Federal Reserve Board* (Fed) idézte elő restriktív pénzügyi politikájával.²

Ez a helyzet ezen országok fizetéseképtelenségére és pénzügyi válságokra vezetett. Az első valódi válság Mexikóban robbant ki 1982. augusztus elején, szinte azonnal áterjedt Brazíliára – e két ország együtt Latin-Amerika kétharmada –, innen pedig Latin-Amerika szinte valamennyi országára. Bekövetkezett az e világrész „elveszett évtizede”, amikor a reális nemzeti jövedelem nem vagy alig – évi 1%-kal – nőtt, az egy főre jutó reális nemzeti jövedelem pedig csökkent. Latin-Amerika helyzete tarthatatlanná vált, gazdasági, társadalmi és politikai szempontból egyaránt. A helyzet tarthatatlanságát fokozta az Egyesült Államok egész bankrendszerének válságnak való kitettsége (*exposure*). E bankok latin-amerikai adósságainak összege messze meghaladta alaptőkéküket. Ezért a latin-amerikai országok egyértelmű és végérvényes fizetéseképtelensége összeomlásba rántotta volna az Egyesült Államok egész bankrendszerét ennek összes végzetes következményével együtt, vagyis az 1929–33. évihez hasonló helyzetet idézett volna elő.

Reagan idejében csak halovány kísérletek voltak ennek a problémának a kezelésére, megoldására pedig Reagan elutasító álláspontja miatt még csak lehetőség sem volt „A Reagan-adminisztráció helyét átvevő Bush-kormány [azonban] azonnal felismerte a [...] helyzetnek a tarthatatlanságát, és 1989 elején, nem sokkal hivatalba lépése előterjesztette a Brady-tervet az adósságválság megoldására.” (Szakolczai, 1995: 28.) Brady a kormány pénzügyminisztere volt. A terv a tartozások egy részének leírását, más részének pedig kötvényekké átalakítását irányozta elő. Ez lehetővé tette a kötvényeknek a másodlagos piacon való értékesítését, és a bankok ezzel, még ha veszteség árán is, de megszabadulhattak ezektől a kétéves követelésektől. Ennek

¹ Ezekkel Csaba (2009) és Szentes (2009) foglalkozik, és e két könyvet Szakolczai (2010a és 2010b) ismerteti.

² Ezzel a kérdéssel már idézett másik cikkem (Szakolczai, 2009c) foglalkozik.

folytán pedig az ezekkel kapcsolatos tartalékképzési kötelezettségeiktől és helyzetük bizonytalanságától. A kötvények nagy részét maguk az adós országok vásárolhatták meg, általában jóval a névérték alatti áron, és ez lehetővé tette, hogy további adósságoktól szabaduljanak meg. A fennmaradó hiteleket első osztályú amerikai állampapírokkal fedezett kölcsönökké alakították át, ami radikális mértékben csökkentette az ezekkel kapcsolatos kamatterheket.

A terv ezért előnyös volt mind az adósok, mind a hitelezők számára: az adósok megszabadultak tartozásaik nagy részétől, és csökkent a fennmaradt tartozásuk utáni kamatfizetési kötelezettségük, a bankok pedig megszabadultak kétes követeléseiktől és az ezekkel járó terhektől. Mindezek ellenére: „ez a terv a kongresszus jelentős részének ellenállásába ütközött. A kongresszus nagy része ellenezte a tervet, és nem volt meggyőződve arról, hogy maguk a latin-amerikai országok megtették azt, amit meg kellett tenniük a probléma megoldása érdekében. Ezek a kétségek annak ellenére merültek föl, hogy ezek az országok már a 80-as évek második felében nagymértékben módosították gazdaságpolitikájukat az Egyesült Államok és a nemzetközi pénzügyi intézmények vezető közgazdászai által kívánatosnak tekintett irányban.” (Szakolczai, 1995: 28.)

„Ilyen körülmények között került sor 1989 novemberében és az *Institute for International Economics* szervezésében egy konferencia összehívására. Ez a konferencia határozottan progresszív célt szolgált – amennyiben szabad itt ezt az ideológiai töltetű szót használunk –, a Brady-terv elfogadtatását, ezzel a nemzetközi adósságválság megoldását, és ennek útján Latin-Amerika súlyos gazdasági problémáinak megoldását is. [...] Williamson bevezető előadása (Williamson, 1990b) mutatta be azt, amit [...] mindmáig washingtoni konszenzusnak nevezünk. Egyértelmű tehát, hogy a Konszenzus eredeti célja szerint és eredeti alakjában egyetlen régió, Latin-Amerika körülményeinek megfelelően született meg, és e régió problémáinak megoldását szolgálta. Már a konferencián fölvetődött azonban az az aggodalom, hogy ez a konszenzus ideológiává, még hozzá általános érvényre számot tartó ideológiává merevedhet. [...] Valóban az történt, hogy ez az eredetileg határozottan progresszív célokat szolgáló és egy régió, Latin-Amerika problémáinak megoldását célzó gondolatrendszer, ideológiává merevedve, nem teljesen progresszív vagy akár retrográd célok szolgálatába is állítható lett – ismét elnézést kérve az ideologikus jellegű szóhasználatért” (Szakolczai 2005: 29) –, és ráadásul általános érvényűnek, minden régióra, az egész világra vonatkozóan lett tekinthető. Azt, hogy a konferencia a tényleges gyakorlatot foglalta össze, és Latin-Amerikára vonatkozott, a konferencia előadásait összefoglaló kötet címe (Williamson, 1990a) mutatja a legjobban: „Latin-amerikai korrekció: mi is történt idáig?”. Azt pedig, hogy itt a washingtoni kormányzervek és intézmények gondolkozásáról volt szó, Williamson bevezető előadásának címe (Williamson, 1990b): „Mít ért Washington a gazdaságpolitikai reformon?” illusztrálja leginkább.

Ez a konferencia egészen páratlan történelmi véletlennel zárult. A konferencia utolsó napján befejezték a tanácskozást, feltehetőleg megrendezték az ünnepi záró vacsorát, majd nyugovóra tértek. Amíg békésen és mit sem sejtve aludtak, lerombolták a berlini falat, és felébredésük után közölték velük, hogy a Kelet-Közép-Európa fölötti szovjet dominancia megszűnt. A konszenzus tehát szinte órányi pontossággal akkor született meg, amikor Kelet-Közép-Európa politikai, társadalmi és gazdasági átalakulása megkezdődött. Arra, ami történt és ahogy történt – egyik napról a másikra és egy csöpp vér nélkül – senki sem számított, és arról, hogy ebben a helyzetben mit kell tenni, senkinek semmiféle elgondolása sem volt. Készen volt viszont a Konszenzus és valóban az lett – noha nem erre, hanem csupán Latin-Amerika akut problémáinak megoldására szánták – a kelet-közép-európai átalakulás talán legfontosabb vezérfonala.

A történelmi helyzet leírása után térjünk át magának a Konszenzusnak az ismertetésére

A Konszenzus eredeti változata és kiegészítései

Itt először az eredeti változatot ismertetjük, címszavakban, majd ennek kiegészítéseit.

A Konszenzus címszavakban

Mihályi (2009: 22–23) közli a Konszenzus szövegét Williamson (2005) alapján, saját fordításában. A címszavakban közölt Konszenzus más idoben és más helyen szereplő szövegei közti eltérés csekély, és ezért megítélésünk szerint nem követünk el hibát, ha ezt a 2005. évi szöveget tekintjük, Mihályi fordításában, a további elemzés kiinduló pontjának. Az egyes pontok elé kurzívval rövid címetek tettünk, ezek nincsenek ott az eredeti szövegben. A címek miatt a Mihályi szövegében lévő kiemeléseket elhagytuk. Néhány helyen közöljük a szerintünk kissé pontosabb fordítást, de az eltérés nem érinti a lényegét.

1. *Költségvetési deficit.* A költségvetés hiányát olyan alacsonyan kell tartani, hogy ne legyen szükség a deficitnek infláción keresztül történő eliminálására. (Talán pontosabban: „inflációs adóval”.)

2. *A közületi kiadások rangsora.* A közkiadásokat át kell csoportosítani a politikai szempontok miatt preferált, de a megtérüléseket tekintve veszteséges területekről az olyan korábban elhanyagolt területekre, ahol magas a megtérülési ráta, és van esélye annak, hogy igazságosabbá válik a jövedelemeloszlás, mint – például – az egészségügyi alapellátás, a közoktatás, illetve az infrastruktúra. (Talán pontosabban: „azokról a politikailag érzékeny területekről, amelyek több erőforrást kapnak, mint amennyi ezek gazdasági hozadéka alapján megindokolható, azokra az elhanyagolt területekre, amelyeknek nagy a gazdasági hozadékuk, és megvan a lehetőségük arra, hogy javítsák a jövedelemelosztást, mint ...”)

3. *Adóreform.* Adóreformot kell végrehajtani, amely egyidejűleg eredményezi az adóbázis kiszélesítését és a marginális adókulcsok csökkentését.

4. *Kamatlábak.* Liberalizálni kell a pénzpiacokat, azzal a végső céllal, hogy a kamatlábakat a piac határozhassa meg.

5. *Valutaárfolyam.* Egységesített valutaárfolyamokra van szükség, méghozzá [egy] olyan árfolyam mellett, amely elégséges ösztönzést ad a nem-tradicionális ágazatok gyors exportnövekedésének biztosításához. (Talán pontosabban: „... kellőképpen kompetitív ahhoz, hogy elmozdítsa a nem-tradicionális export gyors növekedését.”)

6. *Kereskedelempolitika.* A külkereskedelemben alkalmazott mennyiségi korlátozásokat gyors ütemben vámokkal kell helyettesíteni, méghozzá oly módon, hogy a vámtarifák minél előbb lecsüllyedjenek a 10-20%-os normatív szintre, és ezeket fokozatosan csökkenteni kell mindaddig, amíg el nem lehet érni az egységes alacsony, 10-20 százalékos nagyságrendű vámszintet.”

7. *Közvetlen külföldi beruházás.* A külföldi közvetlen tőke (FDI) bejövetelét gátló akadályokat le kell bontani.

8. *Privatizáció.* Az állami vállalatokat privatizálni kell.

9. *Dereguláció.* El kell törölni azokat a jogszabályokat, amelyek akadályozzák új cégek piacra lépését vagy bármilyen formában korlátozzák a piaci versenyt. (Megjegyzés: az eredetiben a „bármilyen formában” szavak nem találhatók meg.)

10. *A tulajdonjogok.* A jogrendszer legyen képes a tulajdonviszonyok költséghatékony garantálására, és ez a jogbiztonság terjedjen ki az informális szektor vállalkozásaira is. (Talán pontosabban: „... biztosítsa a tulajdonjogokat túlzott költségek nélkül, és tegye ezeket elérhetővé az informális szektor számára is.”)³

³ Amint láthatjuk, a pontosítások nem lényegesek. A stílárius szempontoktól eltekintettünk.

Williamson megjegyzései a Konszenzus eredeti változatához

Williamson az *Institute for International Economics* 1989-ben rendezett konferenciáján természetesen nem csupán a fenti pontokat adta elő, hanem e pontok értelmezéséről előadást is tartott (Williamson, 1990b). Elemzését részletesen ismerteti Szakolczai (2005); itt csak a legfontosabbakra utalhatunk, de már bevezetésként ki kell emelnünk, hogy a Konszenzus távolról sem az a liberális kiáltvány, mint amilyen a híre, és nagyon is megértő a latin-amerikai és más fejlődő országok valós problémáival szemben.

(ad 1) *Költségvetési deficit*. Magát a tételt – tehát a hiány alacsony szinten tartásának követelményét – hosszas elemzés követi arról, hogy mi is a költségvetési deficit megengedhető mértéke. Vitatható ugyanis, hogy a pénzügyi fegyelem kiegyensúlyozott költségvetést jelent-e. Williamson szerint nem feltétlenül. Magyar szempontból a legfontosabbnak az alábbiak látszanak: „Washingtonban széles körű az egyetértés abban a tekintetben, hogy a *nagy és tartós* (kiemelés tőlem, Sz. Gy.) költségvetési hiányok az elsődleges okai az infláció, a fizetési mérleg hiánya és a tőkemenekülés formájában megmutatkozó makroökonómiai zavaroknak. Ezek a hiányok nem a várható gazdasági hasznok racionális felmérésének, hanem az ahhoz szükséges *politikai bátorság és becsület hiányának* (kiemelés tőlem, Sz. Gy.) a következményei, hogy a közületi kiadásokat egybevevük a finanszírozásukhoz rendelkezésre álló forrásokkal. Ha az ezt meghaladó hiányt nem használják fel produktív infrastruktúrális beruházásokra, akkor a GDP 1-2 százalékát meghaladó operatív deficit súlyos gazdaságpolitikai hiba *kétségtelen* (kiemelés az eredetiben, Sz. Gy.) bizonyítéka.” Ez kemény beszéd, magyar szempontból különösen fontos a „politikai bátorság és becsület hiányára” való utalás. Megítélésem szerint ugyanis gazdaságpolitikai problémáinknak ez a fő oka.

(ad 2) *A közületi kiadások rangsora*. „Ha csökkenteni kell a költségvetési hiányt, akkor felmerül a kérdés, hogy ezt a bevételek növelésével vagy a kiadások csökkentésével kell-e elérni.” Williamson – ellentétben a magyar közgazdasági közfelfogással – távolról sem ad elsőbbséget a kiadások csökkentésének a bevételek növelésével szemben. A befejező bekezdés első mondata: „A közkiadásokat illető gazdaságpolitikai reform ezért úgy értelmezhető, mint a kiadások átcsoportosítása a támogatásoktól a közoktatás és a közegészségügy irányába (különösen a hátrányos helyzetben lévők javára), valamint az infrastruktúrális beruházásokra.” Általános és magyar szempontból egyaránt alapvető fontosságúnak tartom a közoktatás, a közegészségügy, az infrastruktúra és a jövedelemelosztás javítására fordított kiadások növelésének hangsúlyozását

(ad 3) *Adóreform*. „A költségvetés hiányának megoldására a közkiadások csökkentésének alternatívája az adóbevételek növelése.” Williamson „az adók növelésével szembeni ellenérzést felelőtlennek és érthetetlennek tartja”, és úgy véli, hogy „szélesíteni [kell] az adózók körét (*tax base*), és csökkenteni a marginális adókulcsokat”. Ez a javaslat azonban nem jelenti az egykulcsos adó (*flat tax*) támogatását.

(ad 4) *Kamatlábak*. Williamson elemzése szerint azt kell remélni, sőt, az várható, hogy „a piac által meghatározott reálkamatlábak pozitívak és mérsékeltek lesznek”, aminek célja nyilván a beruházások előmozdítása, és amit nem lehet eléggé helyeselni.

(ad 5) *Valutaárfolyam*. Williamson szerint a cél az, hogy „a valutaárfolyam [...] kellőképpen kompetitív [legyen] ahhoz, hogy előmozdítsa az export olyan ütemű növekedését, amely lehetővé teszi, hogy a gazdaság abban a maximális ütemben növekedjen, amelyet kínálati oldali potenciálja megenged, [másképp az, hogy] azon a szinten tartsa a folyó fizetési mérleg hiányát, amely fenntartható módon finanszírozható.” Ezek ismét nagyon is „progresszív” követelésnek minősíthetők.

(ad 6) *Kereskedelempolitika*. Egyrészt „az újonnan kialakuló iparágak [...] lényeges mértékű, de szigorúan átmeneti védelmet érdemelnek”. Másrészt „nagy védelmet kapott gazdaságtól nem várható, hogy az egyik napról a másikra megszüntesse az egész védelmet”. Ezek a nézetek a nemzetközi pénzügyi szervezetek szokványos álláspontjánál sokkal megértőbbek a latin-amerikai országok problémáival szemben, valamint a kelet-közép-európai országok és így Magyarország problémáival szemben is. Szilárd meggyőződéseim ugyanis, hogy ezen országok jelenlegi problémáinak és fejlődésük most tapasztalható megtorpanásának talán legfontosabb oka a túlságosan korai és túlságosan radikális importliberalizáció.

(ad 7) *Közvetlen külföldi beruházás*. „A [...] nemzetközi tőkeforgalom liberalizálása nem tekinthető elsődleges fontosságúnak. Ezzel ellentétben a közvetlen külföldi beruházással szembeni restriktív magatartás ostobaságnak tekinthető.” Kritikus fontosságúnak vélem, hogy Williamson szerint a „nemzetközi tőkeforgalom liberalizálása nem tekinthető elsődleges fontosságúnak”. Az 1997-es délkelet-ázsiai pénzügyi válság óta aligha vitatható, hogy ez a liberalizálás súlyos problémák forrása a fejlődő és átalakuló országok számára.

(ad 8) *Privatizáció*. „Saját véleményem szerint a privatizáció nagyon konstruktív lehet, ha a verseny növekedésére vezet, és hasznos, ha csökkenti a pénzügyi feszültségeket, de nem vagyok meggyőződve arról, hogy a köz szolgálata mindig rosszabb motiváló erő, mint az egyéni nyereségvágy. Bizonyos körülmények között [...] továbbra is azt hiszem, hogy a köztulajdon elonyösebb, mint a magánvállalkozás. Ez a nézet azonban nem tekinthető jellegzetesnek Washingtonban.” E fenntartások hangoztatása figyelemre méltó.

(ad 9) *Dereguláció*. Williamson csupán azoknak a szabályoknak a megszüntetését követi, amelyek „akadályozzák új cégek piacra lépését vagy bármilyen formában korlátozzák a piaci versenyt”.

(ad 10) *A tulajdonjogok*. Itt egy jellegzetesen latin-amerikai problémáról van szó: arról, hogy a bíróságok nem, vagy csak megvesztegetés lefizetése árán hajlandók megítélni jogos követeléseket. Ennek az abszurd helyzetnek a felszámolása valóban elengedhetetlen.

A fentiek egyértelműen megerősítik, amit már ennek a résznek a bevezetésében leírtunk: a Konszenzus távolról sem az a liberális kiáltvány, amelynek azok szeretik feltüntetni, akik csak a címszavakban megfogalmazott tíz pontot ismerik, és elmulasztják a hozzá kapcsolódó kommentárok és kiegészítések alapos tanulmányozását. Williamson kifejezetten progresszív, a latin-amerikai és más fejlődő országok problémáival szemben megértő álláspontot képvisel. Ezt követően „felveti azt a kérdést, hogy mivel kell kiegészíteni Washington gazdaságpolitikai tanácsait ahhoz, hogy helyre lehessen állítani a növekedést”. A történelmi tapasztalatok ugyanis azt bizonyítják, hogy a stabilizáció nem, vagy legalábbis nem feltétlenül vezet növekedésre.

A latin-amerikai tapasztalatok

Az előbb előadott aggodalmakat a legteljesebb mértékben igazolták a latin-amerikai tapasztalatok: a Konszenzus tanácsainak követését nem követte tartós növekedés, követte viszont a válságok sorozata.

Ilyen körülmények között és ennek a problémának a megoldása érdekében új tudományos kezdeményezésre került sor. Ezúttal nem konferenciát rendeztek, hanem egy 15 tagú kutatócsoportot hívtak össze, amely – más szakértők bevonásával – háromszor ülésezett, 2000-ben és 2002-ben Washingtonban, 2001-ben pedig Montevideóban. A munka keretében megírt tanulmányokat az *Institute for International Economics* által kiadott terjedelmes kötet (Kuczynski – Williamson, 2003), foglalja össze. Először a Fred Bergsten, ennek az intézetnek az igazgatója által a kötethez írt előszó néhány mondatát idézzük: „Szándékosan címezzük [ezt a kötetet] 'A washingtoni konszenzus után' -nak, hogy ezzel is hangsúlyozzuk azt a meggyőződésünket, hogy

itt a legfőbb ideje annak, hogy a világ eltávolodjon azoktól a tendenciózus ideológiai vitáktól, amelyekben a washingtoni konszenzust neoliberális kiáltványnak gúnyolják, azoknak az új reformhullámoknak a tárgyilagos megvitatása irányába, amely reformokra szüksége van e régió-
nak ahhoz, hogy újraindítsa a növekedést, és igazságosabbá tegye, mint a múltban volt. [...] Kuczynski joggal hiszi, hogy eljött az ideje a helyzet általános újraértékelésének, amire szükség van azért, hogy megjavítsuk a helyzetet.” (Kuczynski – Williamson, 2003: vii-viii.)⁴

A kötet teljesen új szellemet képvisel. Nem a költségvetés egyensúlya és a stabilizáció áll az első helyen, hanem az állam reformja, valamint a szegénység, az egyenlőség és a szociálpolitika – olyan kérdések, amelyek megjelentek ugyan az eredeti Konszenzusban, de mégis csak másodlagos szerepük volt. Ezekkel kapcsolatban korábban – a *dismal science*, azaz lehangoló tudomány szellemében – inkább azt tételezték fel, ha nem is mondták ki, hogy a növekvő egyenlőtlenség és a szociális helyzet rosszabbodása a gazdaság rendbetételének és felemelkedésének elkerülhetetlen ára. Ilyen nézetekkel mintha idehaza is találkoztunk volna. Csak ezután következik a fiskális és monetáris politika, a külkereskedelem liberalizálása, a tanulmányok sorát pedig az oktatás és képzés, valamint a munkaügy és végül a reformok megvalósításának politikai útja zárja le, tehát egy határozottan politikatudományi tanulmány.

Ezt az új szellemet Kuczynski bevezető tanulmánya (Kuczynski, 2003) foglalja össze. Ebben e szerző félreérthetetlenül leírja, hogy az az alapvető kérdés, hogy „képesek lesznek-e a latin-amerikai országok magas növekedési ütemek elérésére, az évi 7 százalékos növekedés tartományában (kiemelés tőlem, Sz. Gy.), [mégpedig] tartós jelleggel” (i. m.: 29). A növekedés előfeltételét a hazai megtakarítás növelésében látja. Nyilvánvaló módon helyteleníti, hogy a növekedés döntő részben a tőkeimporttól függjön. Ezen felül „a kormányoknak is elegendő jövedelmüknek kell lennie ahhoz, hogy lényeges mértékű termelő beruházást finanszírozzanak, elsősorban a közoktatás és az alapvető infrastruktúra terén, hogy [ezzel] megadják a felemelkedés lehetőségét a jövedelmi spektrum középső és alsó részén lévő nagy tömegeknek” (uo.). Arra kell tehát törekedni, ami Kelet-Ázsiában történt, ahol „kéz a kézben járt a gazdasági növekedés, a megtakarítás és az oktatás” (uo.). Ez Kelet-Közép-Európa és Magyarország programja is lehetne.

A teendőket Williamson három tanulmánya (2003a, 2003b és 200c) tekinti át.

Az Agenda (Williamson, 2003a)

A Williamson által megfogalmazott új Agenda négy elemből áll. Ezek:

- a válságmentes gazdaságpolitika (i. m.: 7);
- az első generációs reformok befejezése (i. m.: 9);
- a második generációs reformok (i. m.: 11) és
- a jövedelemelosztás és a szociális szféra (i. m.: 14).

A *válságmentes gazdaságpolitika* igénye tehát a legelső követelmény. Ennek elsődlegessége egyenesen következik az 1990-es évtized válságsorozatából és ezek romboló hatásaiból; a részletek a már idézett művekben. Az *első generációs* – vagyis a már a Konszenzus eredeti változatában tárgyalt – *reformok* befejezéséről Williamson azt írja, hogy ez elkerülhetetlen ugyan, a régió-
nak azonban elsősorban a növekedés meggyorsítására lenne szüksége. Ezek a reformok viszont inkább fékezik, mint előmozdítják a növekedést. A *második generációs reformok* elsősorban az intézményrendszer reformját jelentik, és azért kapták – helytelenül – ezt a nevüket, mert nem szerepeltek a Konszenzus első változatában. Végül a *jövedelemelosztás és a szociális*

⁴ A kötetben előadottakat részletesen ismerteti Szokolczai (2005 és 2010c), és közli a kötet tartalomjegyzékét is. Itt csupán rövid ismertetésre van lehetőség.

szféra tekintetében alapvető javaslata az adóbevételek növelése és a többletbevételnek a szociális szolgáltatásokra, a közoktatásra és a közegészségügyre való fordítása. Szerinte az adóbevételek növelése nem odázható el újabb külföldi tőkeimporttal. Ez a szerintem nagyon is helyes nézet ellentétes az adók és a költségvetési kiadások csökkentését javasoló neoliberais felfogással. Williamson szerint ennek az agendának nincs koherens alternatívája, nincs más lehetőség, mint az eredeti Konszenzusban foglalt reformok megvalósítása és az itt leírtakkal való kiegészítése.

Az Összefoglalás (Williamson, 2003b)

Az Összefoglalás szerint a Konszenzus meghirdetése óta eltelt legfontosabb hiányosságai a következők voltak:

- „a valutaárfolyam nem volt kellőképpen kompetitív ahhoz, hogy az export gyors növekedésére vezessen” (i. m.: 308);
- „az oktatás és képzés nem kapta meg azt a prioritást, amely szükséges lett volna a modern, tudásra alapozott gazdaság kialakításához” (uo.);
- „az ambiciózus politikai reformprogram institucionális bázisa gyöngye volt: a közszolgálat, a bírók és az oktatók nem alkalmazkodtak kellőképpen a modern világhoz” (uo.);
- „[nem voltak meg] a lehetőségek [...] arra, hogy a szegények kibontakoztassák képességeiket” (uo.), és hogy
- „meginduljon a nagymértékben egyenlőtlen jövedelemelosztás korrekciója” (uo.).

Ez alátámasztja a progresszív szempontokkal kiegészített hagyományos stratégia követésének szükségességét.

A Függlék, az Agenda és a Konszenzus összehasonlítása (Williamson, 2003c)

A Függlék mindenekelőtt rámutat az alapvető problémára: „Ez a kifejezés [a washingtoni konszenzus] rövid idő alatt túllépett eredeti jelentésén, tíz konkrét javaslat listáján, amelyekről egy adott város legbefolyásosabb emberei úgy vélték, hogy hasznos *a világ egy adott régiója számára egy adott történelmi pillanatban, és ideológiai agendává vált, amely minden időkre érvényes, és amelyet feltehetőleg rá kell kényszeríteni minden országra.*” (I. m.: 326, kiemelés tőlem, Sz. Gy.) A Konszenzus ellenfelei „úgy használták fel ezt a kifejezést, mint amely a Reagan- és Thatcher-kormányok konzervatív programjának egészével azonos. [Ezt tették] ahelyett, hogy megkülönböztették volna azokat az elemeket, amelyet túlélték Reagant és Thatchert (mint a globalizáció és a privatizáció), és azokat, amelyeket minden ceremónia nélkül eltemettek, amikor uralmuk véget ért (mint a monetarizmust, a kínálati oldali közgazdaságtant (*supply side economics*) és a lehető legkisebbre csökkentett kormányba (*minimalist government*) vetett hitet.” (Uo.)

Végül Williamson a következőket sorolja fel, mint „Latin-Amerika kiábrándító teljesítményének okait” (i. m.: 328):

- „való igaz, hogy a washingtoni konszenzusra vonatkozó saját verzióm nem hangsúlyozta a válságok elkerülését” (uo.);
- „a probléma nem a túl sok reform volt, hanem a túl kevés” (uo.), és ide tartozik egyrészt „az első generációs reformok [részbeni] elhanyagolása”, (uo.), másrészt „itt van második generációs reformok egész agendája” (uo.), és végül

- „a fent említett kiábrándító teljesítmény harmadik oka az volt, hogy túlságosan szűkre szabott volt a politikát meghatározó cél: a növekedés gyorsítása a jövedelemelosztás javítása nélkül” (i. m.: 329).⁵

Williamson varsói előadása (Williamson, 2005)

A kép akkor lesz teljes, ha ismertetjük Williamsonnak azt a 2005-ben tartott varsói előadását, amelyből Mihályi kiindult.

Williamson a következőket írja: „A ’washingtoni konszenzus’ gyorsan kikerült alkotójának ellenőrzése alól. Mielőtt észrevettem volna, hogy mi is történt, *átalakult azzá, hogy az általános érvényű piaci fundamentalista javaslatok rendszervé sorozatává váljon*, és a washingtoni gonosz birodalomépítők egy csoportja arra esküdött össze, hogy rákényszerítse [ezt a rendszert] a világnak azokra a részeire, amelyet nincsenek abban a helyzetben, hogy ellen tudjanak állni ennek. Azt hiszem, hogy *ez az alternatív változat az, amelyet [e Konszenzus] számos kritikusa szenvedélyesen gyűlöl (love to hate)*. Emellett, az általános szóhasználat szerint, *még egy másik alternatív jelentés is kellőképpen megalapozottá vált, amely szerint a washingtoni konszenzus olyan politika ajánlások egységes rendszert alkotó csoportját jelenti, amelyet a Bretton Woods-i intézmények ajánlanak klienseiknek.*” (I. m.: 4, kiemelések tőlem. Sz. Gy.) Williamson a továbbiakban részletesen cáfolja ezeket a nézeteket, és hangsúlyozza, hogy „nem vagyok piaci fundamentalista” (uo.).

Ezek után fölmerül a kérdés: Hol szorul korrekcióra a konszenzus?

Elsősorban a *pénzügyi liberalizáció* terén. Williamson kemény önkritikával és félreérthetetlenül leírja: „Elmulasztottam hozzáadni [a leírtakhoz] egy fontos fenntartást (*caveat*): egy olyan rendszerben, ahol a bankok osztják el a hitelt az igénylők között, sokkal erősebb prudenciális ellenőrzésre (*supervision*) van szükség, mint ahol a bankok egyszerűen annak adnak hitelt, akiket a kormányzat kiválaszt” (i. m.: 8). Ebből az következik, hogy „a liberalizációt erős [bank]felügyeletnek kell kísérnie” (uo.: 9). Ezt a következő kijelentés követi: „Nem tettem világossá (*specify*), hogy csak a belföldi pénzügyi liberalizációra gondoltam, és nem a tőkeforgalom ellenőrzésének teljes megszüntetésére (*not the abolition of all capital controls*)” (uo.). Ez bizony komoly kritika a világméretű pénzügyi liberalizáció eléggé általános követelésével sőt gyakorlatával szemben.

Korrekcióra van szükség, másodsor, a *privatizáció* terén. Itt Williamson először hosszasan ecseteli a privatizáció előnyeit, majd felveti a kérdést, hogy ezen előnyök ellenére mégis miért ennyire népszerűtlen a privatizáció. A válasz egyszerű. „A privatizáció népszerűtlen [a miatt a folyamat miatt], amelynek útján sok privatizáció lebonyolódott. A privatizáció folyamata sok esetben a vagyon önkényes átadásával járt, gyakran a ’bennfentesek’ (*’insiders’*) és a ’haverok’ (*’cronies’*) javára és a társadalom széles rétegeinek kárára.” (Uo.: 10.) A következtetés, amelyet ezekből a megfontolásokból levon, az, hogy „a privatizáció kívánatos cél marad, de sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni annak a módnak, ahogy megvalósítják, mint ahogy ez gyakran megtörtént a múltban. Több figyelmet kell szentelni annak a biztosításának, hogy a privatizáció legyen ’ordítóan tiszta’ (*’squeaky clean’*), és látsszék is annak. A cél ne az legyen, hogy ’privatizálj olyan gyorsan, ahogy tudsz’ [ahogy Kolodko (1998) egyszer azt állította, hogy a washingtoni konszenzus ezt óhajtja], hanem hogy privatizálj úgy, hogy ez növelje a hatékonysá-

⁵ Az eredetiben „javítás” helyett „rosszabbítás” szerepel, de ez nyilvánvaló elírás.

ságot a vagyon koncentrációja nélkül.” (Uo.: 10.) Az, hogy ez nem így történt, sem Magyarországon, sem egész Kelet-Közép-Európában, mégpedig a washingtoni konszenzusra hivatkozva, megítélésem szerint nem szorul részletes bizonyításra, és Williamson e kijelentése után a helytelenítés bizonyítására sem.

Korrekciónak van szükség, harmadszor, a *dereguláció* terén is. „Ez a kifejezés azt a látszatot kelthette (*may have suggested*) – kezdi Williamson ezt a részt –, hogy sürgettem azoknak a szabályozásoknak a megszüntetését, amelyek célja az egészség, a fogyasztói biztonság, az átláthatóság, a pénzügyi tisztesség (*probity*), a monopolista által felszámított árak vagy a környezet védelme volt, vagy azon számtalan ügynek a védelme, amelynek védelmét az állam szükségesnek tartja egy modern gazdaságban. *Ez nem volt a szándékom, és ezt számtalan egymást követő alkalommal hangsúlyoztam. Inkább azokra a szabályokra gondoltam, amelyek korlátozták [a vállalkozásokba való] belépést és kilépést [...] és ezért a versenyt.*” (I. m.: 10, kiemelés tőlem, Sz. Gy.) Williamson ezzel kifejezetten elismeri, hogy megfogalmazása alkalmat adott eredeti szándékainak félremagyarázására és piaci fundamentalista értelmezésére.

A szerző ezt követően a Konszenzus jelentőségét próbálja megfogalmazni, és a következőket írja: „A washingtoni konszenzust azért fogalmaztam meg, hogy keretet adjak egy konferenciának, amelynek az volt a célja, hogy felmérje, meddig jutott a gazdaságpolitikai reform *Latin-Amerikában* (kiemelés tőlem, Sz. Gy.). Az céloztam meg tehát, hogy összegezzem *azon korszak* (kiemelés tőlem, Sz. Gy.) gazdaságpolitikai reformja fő vonalának (*thrust*) legfontosabb közmegegyezés szerinti (*agreed*) elemeit, legalábbis ahogy ezek alkalmazhatók voltak Latin-Amerikára. *(Ha az lett volna a célom, hogy hasonló összefoglalást készítek a világ valamely más része számára, bizonyára lett volna számos átfedés. Lettek volna azonban eltérések is – például, ha arra törekedtem volna, hogy valami hasonlót készítek az átalakuló gazdaságok számára, remélem, hogy belefoglaltam volna a piacgazdaság institutionális infrastruktúrájának kiépítését.)*” (I. m.: 12, kiemelés tőlem, Sz. Gy.)

A szerző az utolsó részben az ez utáni teendőket foglalkozik. Pontosan idéznünk kell azonban azt a bevezető részt, amelyben Williamson e 2005. évi fejtegetéseit a Latin Amerikáról 2000-2002-ben elmondottakhoz és 2003-ban közzétettekhez kapcsolja (Kuczynski – Williamson, 2003): „E kötet összefoglalásában azt az új reformagendát, amely [a kötetet előkészítő] csoport vitáiból született meg (*emerged*), négy fő téma szerint csoportosítottam: krízismentesség (*crisis-proofing*); azoknak az „első generációs”, liberalizációs reformoknak a folytatása, amelyek a washingtoni konszenzus magvát (*core*) alkották; ezek kiegészítése a „második generációs” (institutionális) reformokkal; és a reformagenda kiszélesítése a jövedelemelosztással való törődésnek (*concern*) a reformagendába való belefoglalásával.” (I. m.: 12.)

A fenti négy kérdés közül itt a krízismentességnek kell a legnagyobb súlyt adnunk, és az erre vonatkozó részt kell a legnagyobb pontossággal idéznünk. „A régió gazdaságainak krízismentessége áll az agenda élén, minthogy a legutóbbi évek ismétlődő krízisei azok, amelyek valósággal pusztító hatásuk volt a növekedésre (mint ahogy ilyen hatásuk volt Kelet-Ázsiában is). [...] Ezért természetes dolog azt javasolni, hogy a legmagasabb prioritású cél legyen e régió krízisekkel szembeni sebezhetőségüknek (*vulnerability*) a csökkentése. Igaz, hogy Latin-Amerika krónikusan hajlamos volt krízisre (*crisis-prone*) azóta, hogy elérte a függetlenséget, ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a betegség nem gyógyítható.” (I. m.: 12.)

A cikk a következő mondatokkal zárul: „A washingtoni konszenzussal kapcsolatban [...] nem az a probléma, hogy olyasmit tartalmaz, ami téves, hanem az, hogy egy nem teljes reformagendát írt le. [Itt] megkíséreltem annak felvázolását, hogy mit kell hozzáadni a washingtoni konszenzusra vonatkozó eredeti megfogalmazásomhoz azért, hogy a mai Latin-Amerika reformagendája legyen. Ha ennek nagy része Lengyelországra is vonatkozik, annál jobb.” (I. m.: 18.)

Amivel nem foglalkozhatunk: a vita

A Konszenzus, amint ez köztudott, nagy vitát, sőt valóságot forradalmat váltott ki, és ez a cikk csak akkor lenne teljes, ha ezzel hosszasan foglalkozhatnánk. Ezt azonban itt végképp nem tehetjük meg.⁶

Az értékelés

A Konszenzusnak és Williamson nézeteinek ismertetése után elérkeztünk az utolsó fejezethez, az értékeléshez. Kettőt kell értékelnünk: Williamsont és művét, a Konszenzust, valamint Mihályit és a Konszenzusról írt cikkét.

Williamson

Williamson és a Konszenzus értékeléséhez maga Williamson adott meg legutóbbi művében kettőt is a szerintem szükséges négy szempont közül, nézetem szerint teljesen helyesen, valamint egy harmadikat is, de ezt szerintem vitatható módon. Ezek a szempontok megjelennek az utolsó terjedelmes fejezet záró bekezdésében, közvetlenül e cikknek a vitával foglalkozó és egyetlen bekezdésből álló negyedik fejezete előtt. Ezeket, úgy vélem, csak egy negyedik szemponttal kell kiegészíteni, amely ugyancsak megjelenik írásaiban, de szerintem nem teljesen helyes módon.

Az első szempont, hogy Williamson, már eredeti, 1990. évi munkájában *leírja a nyilvánvalót* Latin-Amerika országai számára, és ezt nem lehet eléggé helyeselni. A tíz tételt főlegesen újra idézni, ezekben foglaltak világos leírását nem lehet eléggé helyeselni.

A második szempont, amit Williamson nem tárgyal, az, hogy ezeket a nyilvánvaló javaslatokat és követelményeket olyan egyszerű formában írta le, még ha már 1990. évi munkájában ki is egészítette egy 14 oldalas, tehát rövidke tanulmánnyal, hogy ezzel saját maga teremtette meg a konszenzus szimplicista értelmezésének lehetőségét, és ez a szimplicista értelmezés szörnyű károkat okozott. Williamson mindvégig tiltakozott, és ma is tiltakozik az ellen, hogy híve lett volna ennek a leegyszerűsítésnek, de tételei prezentációjának módjával saját maga teremtette meg a szimplifikáció lehetőségét, vagy tette ezt akár elkerülhetetlenné. Ezt a hibáját, márpedig ez súlyos hiba volt, nem ismeri el, noha el kellene ismernie.

A harmadik szempont, és ezzel Williamson több helyütt és részletesen foglalkozik, az, hogy ez a tíz pont hiányos. Mind 2000/2003. évi munkái (Kuczynsky és Williamson, 2003, valamint (Williamson, 2003a, 2003b és 2003c) hemzsegnak a kiegészítésektől, és hemzseg a kiegészítésektől Williamson utolsó itt részletesen tárgyalt munkája (Williamson, 2005), valamint itt nem tárgyalt többi munkája is. El kellett volna ismernie, hogy nagyrészt apja azoknak a

⁶ Csak e sorok írójának két korábbi terjedelmes művére (Szokolczai, 2006a, 2006c) utalhatunk, amelyekben sokat megtalálhatunk ebből a vitából, és amelyek közül az utóbbi Chang (2001) munkáján alapszik. A továbbiak kedvéért csupán arra utalhatunk, hogy Irma Adelman (2000) a Meier és Stiglitz (2000) szerkesztésében megjelent kötetben közölt cikkében két új kifejezést alkotott meg: *SLIP-nek* (Stabilization, Liberalization, Institution building és Privatization), továbbá egyben *KISS-nek* (Keep It Simple, Stupid) nevezte a Konszenzus szimplifikált változatát, amelynek apaságát Williamson mindig is tagadta.

szimplifikációknak, amelyek apaságát tagadja, mert ezek legtöbbször abból eredtek, hogy tételeit túlságosan egyszerűen adta elő – lásd a fenti második szempont –, és nagyszámú alapvető fontosságú kiegészítő szempontot kezdetben meg sem említett, illetve 10, 13 vagy 15 éves és hasonló késéssel adott elő, ami nem menthető.

A negyedik és utolsó szempont, amit Williamson elismer ugyan, de anélkül, hogy levonná ebből a szükséges következtetéseket, az, hogy tudatában kellett lennie és volt is annak, hogy a latin-amerikai viszonyok alapján és az ottani problémák megoldására megfogalmazott konszenzusát máshol és más viszonyok között is alkalmazzák; holott az ottani problémák kezelésére alkalmatlan, vagy legalábbis csak részben alkalmas, és az az értelmezés, hogy változatlan formában alkalmas, a legsúlyosabban félrevezető. A Konszenzus teljesen alkalmatlan volt a délkelet-ázsiai válság kezelésére, amely nyilván a tőkeforgalom túl korai liberalizálásának és Dél-Korea átmeneti fizetési nehézségeinek volt a következménye, amint ezt világosan leírta Stiglitz (lásd Chang, 2001 és Szokolczai, 2006c), valamint Feldstein (1998), és semmiképpen sem Williamson eredeti tíz pontja megsértésének. (Ezeket a pontokat ezek az országok példamutató módon betartották.) A délkelet-ázsiai válság olyan kezelése tehát, mintha latin-amerikai válság lett volna, joggal volt katasztrofálisnak minősíthető. A Konszenzus teljességgel alkalmatlan volt az orosz válság kezelésére is (lásd ismét Stiglitz, idézve Chang és Szokolczai most idézett munkáiban). Alkalmatlan volt – egyes itt is alkalmazható és alkalmazandó részletei ellenére – a kelet-közép-európai transzformációnak és a FÁK-országok problémáinak kezelésére, valamint a latin-amerikaiaknál is fejletlenebb országok problémájának megoldására is (lásd Világbank, 2005 és Rodrik, 2006). Az ezekre vonatkozó figyelmeztetések elmulasztása súlyosan helyteleníthető és helytelenítendő. Aligha mondhatunk tehát mást, mint hogy *ahány ország, annyi probléma és annyi megoldás*, és mi sem tévesebb, mint az a gondolkozás, hogy egy megoldás van az összes különböző, sőt nagyrészt alapvető mértékben különböző problémára. (Még ha vannak is átfedések, amit Williamson helyesen hangsúlyoz.)

Térjünk most át Mihályi cikkének értékelésére.

Mihályi

A cikkel célszerű fejezetei szerint foglalkozni.

A washingtoni konszenzus

Az első fejezet a konszenzust ismerteti és értékeli. A Mihályi által előadottak ellenére kitaratok azon értékelésem mellett, hogy az 1989. évi konferencia elsődleges célja a Brady-terv elfogadásának előmozdítása volt, és hogy a konferenciának nem volt célja, vagy legfőljebb halvány és mellékes célja lehetett a Bretton Woods-i intézmények tevékenységének koordinálása. A *Institute for International Economics* tekintélyes intézmény, de nem léphetett fel azzal az igénnyel, hogy a washingtoni hierarchiában messze fölötte álló Világbank és Valutaalap tevékenységét koordinálja. Megismétlem, hogy a berlini falat a konferencia lezárását közvetlenül megelőző éjszaka rombolták le.

Mihályi szerint „a 10 pont lényegét valójában három pontban is össze lehetett volna foglalni:

1. fegyelmezett költségvetési politikára van szükség;
2. az állami újraelosztás mértéke legyen minél kisebb;
3. a áru-, a pénz- és a tőkepiacokat liberalizálni és magánosítani kell, annak érdekében, hogy a feldolgozóipari export váljon a gazdasági növekedés motorjává.” (Mihályi 2009: 6.)

Ezt az átfogalmazást azon súlyosan veszedelmes és szélsőséges mértékben káros szimplifikáció különösképpen határozott megnyilvánulásának –a SLIP és a KISS egy változa-

tának – tartom, amelyet Williamson félreérthetetlenül elítél. Williamson hosszasan foglalkozik azzal, hogy mit is ért fegyelmezett költségvetési politikán. Ezt nem tartja könnyen és egyértelműen, és főként három szóval meghatározhatónak, a nemzetközi tőkepiacok gyors liberalizálását pedig határozottan helyteleníti. A legproblematisabb az a tétel, hogy „az állami újraelosztás mértéke legyen minél kisebb”. Egyetlen olyan félmondatot sem találtam Williamson írásaiban, amely alátámasztaná, hogy ez lenne Williamson nézete. Éppen ellenkezőleg. Williamson hangsúlyozza a közoktatásra, a közegészségügyre és az infrastruktúrára fordított kiadások növelésének és a jövedelemelosztás egyenlőbbé tételének szükségességét. Az első három szempont már a Konszenzus első, 1989-90. évi megfogalmazásában megjelenik, az utolsó pedig később, de egyértelműen l. a fentiekben. Márpedig mindez nem az állami újraelosztás mértékének csökkentését, hanem növelését igényli. Nagyon jól tudom, hogy Mihályi elképzeléseinek központi eleme az állami újraelosztás mértékének csökkentése, de ne adja ezt a követelést – teljesen alaptalanul, sőt súlyosan félrevezető módon – Williamson szájába, és ne adja elő úgy – ismét teljesen alaptalanul és súlyosan félrevezető módon – mint a Konszenzus alapvető és integráns elemét.

Mihályi azt állítja, hogy a „harmadikutas politika” – vagyis a *mainstream* uralmát megelőző növekedésemélet – egyéb szörnyűségek mellett „valutaválságokhoz vezet” (Mihályi, 2008: 6). Az „egyéb szörnyűségekkel” nem kívánok foglalkozni, mert ez nem oldható meg néhány mondatban, a valutaválságok viszont nyilvánvaló módon a tőkeforgalom megfontolatlan és túl korai liberalizálásának, valamint az olyan megoldások erőltetésének a következményei, mint pl. a *currency board*. Márpedig az 1980 és a *mainstream* egyeduralma előtti növekedésemélet ilyen intézkedésekkel, sőt még ezek követelésével sem vádolható – ha valamivel, ennek ellenkezőjével.

Mihályi számos további állítása, így pl. az, hogy „a lengyel, cseh, magyar, orosz közgazdászok már azt megelőzően ezt a pályát vázolták fel, hogy Williamson kimondta volna a washingtoni konszenzust” (i. m.: 7), ismét erősen vitatható, de nem tárgyalható egy-két mondatban. Korrekt módon sorra kellene venni, hogy kik is voltak ezek a közgazdászok, mit is javasoltak és mikor, ami a dokumentumok nagy részének meg nem őrzése miatt még csak meg sem lenne oldható. Ami viszont a maastrichti kritériumokat illeti, ezek olyannyira nem egyenes leszármazottai a washingtoni konszenzusnak, hogy Williamson igen kemény kritikát enged meg magának velük szemben (Williamson, 2005: 13; idézi Szokolczai, 2010c).

Eddig bevált

Mihályi itt azt írja, hogy „az Olvasónak itt meg kell elégednie egy deklarációval, illetve néhány szakirodalmi utalással” (i. m.: 7–8). Az érvelésnek ez a módja aligha helyeselhető, tudományos igényű munkában különösképpen nem, és mindenekelőtt akkor nem, ha a két „szakirodalmi utalás” egyike Stiglitz, a Konszenzus legnagyobb ellenfele. Nyilvánvaló továbbá, hogy a legjobb eredményeket Ázsia produkálja, kiemelten Kína és India, márpedig ők aligha minősíthetők a Konszenzus és különösképpen a Konszenzus szimplifikált változata élenjáró bajnokainak. Az, hogy mi vált be, mi nem, miért és hogyan, nem tárgyalható három kis bekezdésben és egy ábrával, ahol a fejlődő országokat Kína és India, valamint Délkelet-Ázsia dominálja. Ez a régió, illetve az említett országok nehezen tekinthetők a Konszenzus eltökélt híveinek.

Nincs piacgazdaság válságok nélkül

Ez Mihályi legmeglepőbb, sőt legfantasztikusabb, és emellett Williamson gondolkozásával a legélesebb ellentétben álló érvelése. (Ha egyáltalán itt vállalkozhatunk az ellentétek rangsorolására.) Williamson elsődleges fontosságúnak tekinti a válságoknak való kitettség csökkentését, sőt felszámolását, és valóságos érzelmi töltettel ír az ismétlődő súlyos válságok által okozott mérhetetlen károkról. Ezt olyan sok alkalommal teszi, hogy még csak nem is idézhető.

Mihályi vonatkozó táblázata (i. m.: 9) emellett nagyvonalúan az 1979-80. évi kelet-európai adósságváltsággal kezdődik, és nem kisebb nagyvonalúsággal meg sem említi a latin-amerikai adósságváltságot, amely a Konszenzus megfogalmazására vezetett, továbbá azt, hogy az 1945 és 1979-80 között nem voltak nagyobb pénzügyi válságok. Kénytelen vagyok itt populista ízű érveléshez folyamodni – az eddigiek alapján nem vagyok ilyesmivel vádolható –, de Mihályi érvelése olyasvalami, hogy „megszoktuk, hogy a németek és a franciák generációról generációra halomra öldösik egymást, tehát ez a dolgok természetes rendje, és ennek így kell lennie a jövőben is”, avagy „megszoktuk a visszatérő pestisjárványokat, és ezeknek vissza kell térniük a jövőben is”. A politika célja, hogy a háborúk, az orvostudomány célja, hogy a járványok, és a közgazdaságtudomány célja, hogy a pénzügyi válságok ne térjenek vissza. Az irodalom egyértelműen bizonyítja, hogy a legutóbbi pénzügyi válságok súlyos emberi és intézményi hibák következményei voltak, távolról sem voltak elkerülhetetlenek, és semmi ok sincs az őket előidéző emberi és intézményi hibák fenntartására, különösképpen nem az idők végezetéig.

Rivalizáló paradigmák

Itt Mihályi a teológia területére téved, de úgy látszik, hogy nincs meg az ehhez szükséges teológiai műveltsége. A „transzcendens gondolkodás”, illetve az „egyensúly, a harmónia és az igazságosság” (i. m.: 11) közti kapcsolat más, mint ahogy ezt Mihályi feltételezi. A vallásos világfelfogás szerint nem a harmónia a jellemző, hanem a jó és a rossz harca zajlik le mind az emberi lélekben, mind a világban. Ezt nagyon jól kell tudnia minden egyetemi oktatónak, amikor dolgozatról-dolgozatra meg kell vívnia a maga harcát, hogy lelkiismeretes legyen-e, avagy megelégedjen a felületességgel, és előadásról-előadásra meg kell vívnia a maga másik harcát, hogy igazán jó előadást tartson-e, avagy megelégedjen a rutinnal. A világban megnyilvánuló gonoszság és diszharmónia ecsetelésével nem kell azok társaságában foglalkoznom, akik éltek a XX. században. Ami a közgazdaságtudományt illeti, a Mihályi világához közel álló klasszikus–neoklasszikus–főirányú közgazdaságtudomány tételezte fel Smithtől Walrason át a főirány mai reprezentánsaiig, hogy az exogén módon adott preferenciák és technológiai viszonyok egyértelműen meghatározott egyensúlyi helyzetre vezetnek. Ezzel a szerintem idejétmúlt nézettel szemben a North (2005) – ismerteti Szokolczai (2006b: 18–22) – által megfogalmazott modern felfogás mondja ki, hogy nem ergodik világban élünk, állandóan új eseményekkel és kihívásokkal kell szembenéznünk, ezek még csak nem is láthatók előre, és ezért az egyensúly, a harmónia és az igazságosság világa, amelynek létezését a vallásos világnézet sem tételezi fel, a korszerű tudomány szerint sem létezik.

Mihályi e fejezetben azt is kimondja, hogy „*a létező kapitalizmus angolszász modelljének nincs alternatívája*” (i. m.: 12, kiemelés az eredetiben, Sz. Gy.) Ez a tétel nyilvánvalóan téves, mert a skandináv vagy a kelet-ázsiai modell tagadhatatlan módon létező alternatíva, és ellentétes a korszerű tudománnyal, a *Varieties of Capitalism* iskolával (Bohle és Greskovits, 2007a, 2007b és 2007c, valamint az ott megadott irodalom), továbbá az összehasonlító közgazdaságtannal (Szabó, 2007 és az ott megadott irodalom). Ez a nézet azonban nemcsak téves, hanem káros is. Mihályinak azt a törekvését juttatja kifejezésre, hogy – történelmi hagyományaink és nemzetünk óhaja ellenére – ránk kényszerítse azt az angolszász modellt, amelynek szerinte nincs – valójában nagy számban van – alternatívája. Ez a törekvése szörnyű károkat vezetett már eddig is, gondoljunk itt a privatizációra, amelyben neki komoly szerepe volt, és amely nálunk a Williamson által helyesnek tartott elvekkel ellentétesen bonyolódott le, vagy az egészségügy privatizációjának balul sikerült kísérletére. Végül Mihályi az emberiség legnemesebb reményeivel kerül ellentétbe, amikor kijelenti, hogy „nincs tehát ’harmadik út’, nincs ’szociális piacgazdaság’, és hosszú távon nem működőképes a ’jóléti gazdaság’ modellje sem” (i. m.: 13). Itt utalnom kell Csaba Lászlóra (2008: 79), aki szerint „a szociális piacgazdaság modellje életképes lesz – pontosabban azzá tehető lesz – a jövőben is”.

Polonius tévedése

Erről itt csak annyit, hogy a hitelezéssel járó kockázat tagadhatatlan tény, és hogy a kockázat csökkentésének igénye a bankfelügyelet erősítése után kiált, amint ez Williamson félreértetlenül leírja.

A spekulációról

Itt nem tehetek mást, mint hogy utalok Soros legutóbbi könyvére (2009) – ismerteti Szokolczai (2009b). Szerinte a spekuláció nem a centrum felé konvergál, mert a spekulánsok elképzelései nem véletlenszerűen oszlanak meg, ahogy ezt a klasszikus és a neoklasszikus elmélet feltételezte, és a főirány feltételezi, hanem az eufória és a kétségbeesés végletei felé. Ezért nem csökkentik, hanem növelik a kilengéseket.

Tanulságok a posztkommunista országok számára

Mihályi legutóbbi fejezeteivel már csak a legrövidebben foglalkozhattam, és ezt kell tennem ezzel a legutolsó fejezettel is. Csaba László számos munkájában, amelyek közül itt csak a legutolsó idézhetjük (2009) – ismerteti Szokolczai (2010a) – foglalkozik a posztkommunista országok problémáival. E könyvében rámutat arra, hogy az egész régióban gyakorlatilag leállt a felzárkózás folyamata, és „a történelmi mértékű visszaesés (*historic decline*) valószínűsége nő, még ha téves lenne is ezt már most eleve elrendeltnek (*predetermined*) tekinteni” (i. m.: 82, kiemelés tőlem, Sz. Gy.). Ezt a döbbenetes mondatot a következők egészítik ki: „valóságos meglepetés”, hogy „nincs meg a növekedés fenntarthatósága” (i. m.: 87), és hogy „a folyamatos konvergencia elmaradása magyarázatot igényel” (uo.). Az „institucionális infrastruktúra minőségének javulása megállt a csatlakozást követően, és a makroökonómiai politikák a sodródás útjára léptek” (uo.), ami abban csúcsosodott ki, hogy – csekély kivételekkel – „nem valósult meg az eurozónához való csatlakozás” (uo.). Mindezek folytán „talán nem meglepő [...], hogy a korábban ki nem mondott kérdést, hogy a keleti bővítés valóban korai volt-e, egyre nyíltabban vetik fel. Ebbe az irányba mutat [...] az a gondolat, hogy a jelenlegi teljes jogú tagokat parciális jogokkal rendelkező (*partial*) tagokká minősítsék vissza” (i. m.: 133). És végül a magyarázat: „Feltevésünk szerint tehát ennek a politikának (*policies*) a gyökere a bevezető makroökonómiai könyvek tételeinek leegyszerűsítő (*simplistic*) értelmezése és megfontolatlan (*indiscriminate*) gazdaságpolitikai alkalmazása” (i. m.: 88, kiemelés tőlem, Sz. Gy.).

Ennél döbbenetesebb mondatokat nehéz elképzelni, és ebből egyenesen következik, hogy hova kell elhelyeznünk Mihályi cikkét, és mi a vele kapcsolatos fő következtetés. A közelmúltban két könyv is jelent meg két magyar vezető közgazdász, két akadémikus – Csaba László (2009) és Szentés Tamás (2009) tollából – ismertetésük: Szokolczai (2010a és 2010b). Mindkettő arra jut, hogy a közgazdaságtudományban alapvető, kopernikuszi fordulatra van szükség (Csaba), és hogy szakítani kell „a leegyszerűsítő nézetek[kel] és szemléletmód[dal]” (Szentés). Mihályi szemléletmódja diametrálisan ellentétes ezzel: elutasítja a szerintem is teljességgel elkerülhetetlen fordulatot a közgazdaságtudományban, és ragaszkodik ahhoz a leegyszerűsítő szemléletmódhoz, amelynek szerintem nagy része van abban, hogy a kelet-közép-európai országok abba a mély válságba kerültek, amelyben vannak. Ha szabad ezt írnom: Mihályi nézetei sokban megfelelnek az Irma Adelman által bevezetett és a fentiekben bemutatott SLIP és KISS gondolkozásmódjának. Van valami tiszteletreméltó abban, amikor valaki kétségbeesetten ragaszkodik egy vesztett ügyhöz, mint ahogy ezt Mihályi teszi. Ennek ellenére mindent meg kell tennünk annak megakadályozására, hogy Mihályi érvényesíteni tudja idejélmúlt és megcáfolt elképzeléseit a magyar gazdaságpolitikában, ezzel további súlyos károkat okozva az országnak. Azal, hogy ilyen körülmények között mi a teendő, csak egy másik munkában lehet foglalkozni.

Felhasznált irodalom

- Adelman, Irma (2000): *Fallacies in Development Theory and Their Implications in Policy*. In: Meier, Gerald M. és Joseph E. Stiglitz (szerk.) (2000), 113–132.
- Berán, Ferenc (szerk.) (2008): *A közjóról*. Budapest, Szent István Társulat, 65–82.
- Bohle, Dorothy – Greskovits Béla (2007a): *Neoliberalism, Embedded Neoliberalism and Neocorporatism: Towards Transnational Capitalism in Central-Eastern Europe*. *West European Politics*, 30/3., 443–466.
- Bohle, Dorothy – Greskovits Béla (2007b): *The State, Internationalization, and Capitalist Diversity in Eastern Europe*. *Competition & Change*, 11/2., 89–115.
- Bohle, Dorothy – Greskovits Béla (2007c): *A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép-Európában*. *Magyar Politikatudományi Szemle*, XVI/2. 7–32.
- Csaba László (2008a): *Életképes modell-e a szociális piacgazdaság?* *Távlatok*, 80. Online kiadás, illetve in: Berán (2008. december) 65–82.
- Csaba László (2009): *Crisis in Economics? Studies in European Political Economy*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 223 o.
- Feldstein, Martin (1998): *Refocusing the IMF*. *Foreign Affairs*, március – április, 20–33.
- Kolodko, Gregorz W. (1998): *Economic Liberalism Became Almost Irrelevant*. *Transition*, 9/3., 1–6., idézi Williamson (2005) 10. o.
- Kuczynski, Pedro-Pablo (2003): *Setting the Stage*. In: Kuczynski – Williamson (szerk.) (2003), 21–33. o.
- Kuczynski, Pedro-Pablo – John Williamson (szerk.) (2003): *After the Washington Consensus. Restarting Growth and Reform in Latin America*. Washington, D.C., Institute for International Economics, 373 o.
- Lámfalussy Sándor (2008): *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 221 o.
- Meier, Gerald M. – Joseph E. Stiglitz (szerk.) (2000): *Frontiers of Development Economics. The Future in Perspective*. The Oxford és New York, World Bank és Oxford University Press.
- Mihályi Péter (2009): *A „washingtoni konszenzus” jelentősége a poszt-szocialista országok számára*. *Competio*, VIII/1., 5–26.
- North, Douglass C. (2005): *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton – Oxford, Princeton University Press.

Soros György (2008): *A 2008-as hitelválság és következményei*. Budapest, Sclar Kiadó, 208 o.

Rodrik, Dani (2006): *Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform*. *Journal of Economic Literature*, XLIV, 973–987.

Szabó Katalin (szerk.) (2007): *Összehasonlító gazdaságtan*. Budapest, Aula Kiadó, 351 o.

Szokolczai György (2005): *A washingtoni konszenzus és ami utána következik*. *Külgazdaság*, XLIX/10., 26–46.

Szokolczai György (2006a): *A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: az első, a második és az új generáció*. *Valóság*, XLIX/2., 1–35.

Szokolczai György (2006c): *A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: a mindmáig megoldatlan ellentét*. *Valóság*, XLIX/7., 1–31.

Szokolczai György (2009b): *Soros György: A 2008-as hitelválság és következményei*. *Sclar Kiadó, Budapest, 208 o. (Könyvismertetés.) Pénzügyi Szemle*, LIV/2-3., 469–482.– *George Soros: The credit crisis of 2008 and what it means. (Book review.) Public Finance Quarterly*, LIV/2-3., pp. 483–496.

Szokolczai György (2009c): *Lámfalussy Sándor: Pénzügyi válságok a fejlődő országokban. Tanulmányok a globalizált pénzügyi rendszer sérülékenységéről*. *Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 221 oldal. (Könyvismertetés.) Közgazdasági Szemle*, LV6/6., 572–578.

Szokolczai György (2010a): *Csaba László: Crisis in Economics? Studies in European Political Economy. (Könyvismertetés.) Közgazdasági Szemle*, LVI., előkészületben.

Szokolczai György (2010b): *Szentes Tamás: Ki és miért van válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája. (Könyvismertetés.) Pénzügyi Szemle*, LV/1., előkészületben.

Szokolczai György (2010c): *A washingtoni konszenzus és a posztoszocialista országok*. *Hozzászólás Mihályi Péter cikkéhez. Competitio*, IX/1., előkészületben.

Szentes Tamás (2009): *Mi, mi és miért van válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája*. Budapest, Napvilág Kiadó, 232 o.

Williamson, John (1990a): *Latin American Adjustment: How Much has Happened*. Washington, D.C., Institute for International Economics, 445 o.

Williamson, John (2003a): *Overview. An Agenda for Restarting Growth and Reform*. In: Kuczynski – Williamson (2003), 1–19. o.

Williamson, John (2003b): *Summing up*. In: Kuczynski – Williamson (2003), 305–322. o.

Williamson, John (2003c): *Appendix. Our Agenda and the Washington Consensus*. In: Kuczynski – Williamson (2003), 323–331. o.

Williamson, John (2005): *Differing Interpretations of the Washington Consensus*. Warsaw, Leon Koźmiński Academy of Entrepreneurship and Management (WSPiZ) and Transformation, Integration and Globalization Economic Research (TIGER), (12 April 2005), pp. 1–23.

World Bank, The (2005): *Economic Growth in the 1990s. Learning from a Decade of Reform*. Washington, D.C., p 356.